

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Ярчук Геннадій Васильович

УДК 37.504

**ЕКОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА У ФОРМУВАННІ
СВІТОГЛЯДНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ**

09.00.10 – філософія освіти

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті вищої освіти Академії педагогічних наук України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор, академік АПН України, Заслужений діяч науки і техніки України **Андрущенко Віктор Петрович**, Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, ректор, м. Київ.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор **Хилько Микола Іванович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри політології;

кандидат філософських наук, професор **Чекаль Леонід Андрійович**, Національний університет біоресурсів та природокористування, завідувач кафедри філософії та релігієзнавства.

Захист відбудеться “06” лютого 2009 р. о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “31” грудня 2008 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В.Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження екологічної парадигми обумовлена загальним ходом суспільної практики, розвитком виробництва, суспільних відносин, культури та моралі, які мають потребу у збереженні, захисті, відтворенні навколишнього середовища - природи, соціуму, культури, наскрізь пронизаних руйнаційними процесами та суперечностями. Індустріалізм ХІХ-ХХ сторіч створив проблему, без вирішення якої людство не має майбутнього - екологічну проблему. До її вирішення мають бути залучені, насамперед, науковці, покликаним яких є створення науки про природу і суспільство, їх взаємодію, межі вторгнення людини в систему природи, залучення природних ресурсів для забезпечення процесу комфортного життєоблаштування людини. Останнє й складає комплекс міжпредметних знань, сукупність яких ми називаємо „екологічною парадигмою”. Освоєння останньої в школі та вищому навчальному закладі, в період самостійної виробничої чи управлінської діяльності є соціальним завданням не тільки для нашого народу, але й для народів і культур європейського континенту й у більш широкому виборі.

Загальний стан природного і соціокультурного середовища в контексті співвідношення „людини і природи”, „людини і культури”, „людини і людини” в сучасній Україні справедливо визначається як кризовий. Він охоплюється такими поняттями, як „екологічна криза”, „екологічна небезпека”, „екологічна катастрофа”, „екологічна загроза” тощо. Довготривале безгосподарське, фактично, споживацьке ставлення до природи, культури і людини призвело означені цінності до такого стану, ще крок за межі якого (у цьому ж напрямі) може викликати незворотній процес їх руйнації, розвалу, розпаду. Глобальне виробниче споживацтво й не менш глобальне забруднення порушує фізико-кліматичні, біологічні показники біосфери, спонукає до розвитку такі негативні процеси, як виснаження озонового шару, зменшення кисню в атмосфері, скорочення запасів природних ресурсів, доступних паливних і мінеральних копалин тощо. Загрозливим є й такі процеси, як збільшення радіоактивного фону планети, насичення біосфери електромагнітними полями, забруднення навколишнього середовища чисельними синтетичними речовинами тощо. Протидіяти подібним явищам і процесам може лише людина, озброєна всебічними і глибокими знаннями, чуттєвим ставленням до дійсності, вивіреном розумінням „екологічної парадигми”, яка має бути покладеною в основу всього життєвого процесу - виробництва, розподілу, обміну і споживання. Формування такої парадигми має здійснюватись на всіх рівнях освітньо-виховного процесу.

Особливо загрозливою є екологічна ситуація в Україні. Геополітичне розташування країни обумовлює перехрещення на цій території загальносвітових та національних екологічних загроз, перетворення їх в глобальну екологічну загрозу, що спонукає до руйнації природних комплексів і

людини - зниження народжуваності й зростання смертності населення, зменшення тривалості життя, працездатності, фізіологічної і соціальної активності. Серед загальносвітових загроз екологічного масштабу звертає увагу, насамперед, зміна клімату і порушення енергетичного балансу Планети; накопичення отруйних речовин, що призводять до мутагенного забруднення; деформація озонового шару Землі; камлотні дощі; тютюновий дим; викиди забрудників автотранспортом; дестабілізація Світового океану тощо. До цих загроз слід додати проблеми, створені „власними зусиллями” - споживацьким за своїм характером розвитком виробничого комплексу; виснаження джерел прісної води; забруднення прісної води; ерозія і засолення ґрунтів; інтенсивне (але безгосподарське) використання земних надр; захворювання і загибель лісів; наслідки Чорнобильської катастрофи. Утвердження екологічної парадигми і її суворе дотримання кожним свідомим громадянином України є завданням, яке виходить за межі тієї чи іншої науки, має комплексний характер й повинне досліджуватись об'єднаними зусиллями представників різних народів і культур.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Як відомо, термін „екологія” (грецьк. oikos - дім, місце життєоблаштування; житло; і logos – наука) введено у науковий обіг німецьким філософом і біологом Е.Геккелем (1866 р.). У первинному вигляді в його зміст вкладалось поняття „економії природи”, „науки про умови взаємодії організмів в оточуючому середовищі”. Теоретичні основи екології формуються Ч.Елтоном в книзі „Екологія тварин” (1930). Класичні дослідження екологічної проблеми пов'язуються з роботами Е.Піанки, С.Шварца, Ю.Одум, В.Вернадського та ряду інших видатних дослідників.

Сплеск екологічної проблематики як загрозової для життєдіяльності цивілізації, пов'язаний з діяльністю „Римського клубу” - міжнародної громадської організації, що об'єднала близько сотні підприємців, управлінців, політичних діячів, високих посадовців, діячів культури та вчених. У пошуках „глобальної рівноваги” та „розумної організації виробництва” експерти та аналітики клубу представили урядам країн Європи і світу ряд доповідей, загальний пафос яких концентрувався на понятті „меж зростання”, які має усвідомити людство, якщо воно хоче зберегти природу і цивілізацію. Власне, звідси й розпочинається дискусія вчених (У.Беренс, Е.Ласло, Е.Манн-Боргезе, Д.Медоуз, М.Месарович, Е.Пестель, А.Печчеї, Дж.Форрестер та ін.) відносно „екологічної парадигми” розвитку людства. І хоча в своїх оцінках науковці та експерти один від одного нерідко були надто далекі, їх спільним висновком стала концепція глобальної солідарності, шлях до якої відкриє перебудова свідомості, становлення нових стандартів гуманізму, вибудованих за екологічними пріоритетами.

Як комплексна проблема розвитку світової спільноти в контексті природозберігаючого виробництва і споживання, екологічна проблема

розглядалась такими відомими українськими, російськими та білоруськими вченими, як В.Алексєєв, А.Ахієзер, Р.Баландін, Л.Бондарєв, Ю.Бромлей, Н.Депенчук, П.Водоп'янов, М.Голубець, Р.Карпінська, М.Михальченко, А.Мозєлов, С.Мороз, А.Нагорна, М.Огняник, М.Тарасєнко, А.Толстоухов, М.Хілько, Ю.Шеляг-Сосонко.

В соціально-філософському плані її торкалися такі автори, як В.Андрущенко, Г.Бачинський, М.Будика, С.Валентей, С.Васюта, П.Гайденко, Е.Гірусов, І.Грабовський, Д.Гродзінський, Г.Добров, В.Касьян, М.Кисельов, В.Князєв, В.Комаров, Б.Коммонєр, К.Кондратьєв, В.Крисачєнко, В.Кухар, П.Куусі, Д.Ліхачов, А.Лой, В.Лось, Г.Марчук, М.Моїсєєв, С.Мороз, П.Олдак, А.Печчеї, Е.Піанка, Т.Пікашова, Е.Прусов, М.Реймерс, У.Рукельхауз, В.Урсул, С.Хантінгтон, Г.Хєфлінг, І.Фролов та інші відомі вітчизняні та іноземні учені.

Не зважаючи на досить помітний пласт наукових публікацій, не всі аспекти, пов'язані з розумінням екологічної парадигми, процесу формування на її основі екологічної свідомості та культури молоді та студентів висвітлені в ній достатньо повно. Насамперед, потребують додаткового аналізу теоретико-методологічні засади дослідження екологічної парадигми в контексті виховання особистості, зокрема, через уточнення розуміння поняття наукової парадигми в сучасній науці (Т. Кун), основних наукових парадигм сучасності та їх впливу на формування світоглядних цінностей особистості; місце та роль екологічної парадигми в системі світоглядних пріоритетів особистості, сутність екологічної парадигми як науково вивіреного способу освоєння людиною природи, соціального світу та культури. Ряд невизначеностей існує у розумінні культуротворчої та виховної природи екологічної парадигми (ціннісно-нормативний характер екологічної парадигми; екологічна парадигма як світоглядна і моральна цінність; культуротворча природа екологічної парадигми „обробіток землі” - культура - особистість - захист та збереження природи - світогляд особистості; екологія і виховання особистості). Далеко неоднозначно розглядається в науковій літературі місце та роль екологічної парадигми у формуванні світоглядно-моральних цінностей сучасних студентів. Потребують уточнення основні напрями формування світоглядно-моральних цінностей студентів у процесі їх екологічного виховання.

Враховуючи актуальність та недостатню розробленість тематики, автор обрав її як предмет безпосереднього теоретичного аналізу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний з темою дослідження відділу змісту, філософії та прогнозування вищої освіти Інституту вищої освіти Академії педагогічних наук України “Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку ХХІ століття” (0103U000960, № 44 від 06. 03. 2003 року). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Інституту вищої освіти Академії педагогічних наук України, протокол № 11/5.1 від 25 грудня 2003 року.

Метою дисертаційного дослідження є вивчення природи та сутності екологічної парадигми в контексті її ролі у формуванні ціннісних орієнтацій студентської молоді.

Досягнення цієї мети потребує розв'язання наступних теоретико-методологічних і соціально-практичних завдань:

- уточнення змісту висхідного та базового поняття „екологічна парадигма”;
- аналіз історичної еволюції змісту поняття „екологічна парадигма” та його значення для екологічної безпеки людини і суспільства;
- обґрунтування ціннісно-нормативного характеру екологічної парадигми, її культуротворчої та виховної природи та сутності;
- визначення ролі екологічної парадигми у формуванні світоглядно-моральних цінностей молоді та студентів;
- визначення та вивчення основних напрямів формування світоглядно-моральних цінностей студентів у процесі їх екологічного виховання.

Об'єкт дослідження - екологічна парадигма як нормативна система концептуально упорядкованих знань про природу, людину та культуру, їх оптимальну взаємодію.

Предметом дослідження є роль екологічної парадигми в формуванні ціннісних орієнтацій та культури студентської молоді.

Методи дослідження. Головним методологічним інструментарієм дослідження є фундаментальні основи наукового аналізу, зокрема: діалектичний, герменевтичний, порівняльний, структурно-функціональний та інші методи. Автор намагався використовувати їх у взаємозв'язку і взаємодоповненні, що дозволило виявити суперечності досліджуваних проблем, причини, які до цього спонукають, чинники та умови розв'язання суперечностей, здійснити на цій основі відповідний прогноз розвитку ситуації в майбутньому.

На основі структурно-функціонального методу автором проаналізовані структура ціннісних орієнтацій студентської молоді, їх функціональні взаємозв'язки та залежності, місце та роль в них екологічних цінностей. Герменевтичний метод дав змогу проникнути в сутність екологічної культури як соціокультурного феномена, що розгортається на основі діяльності людини й має гуманістичну спрямованість. Порівняльний - дозволив порівняти характер і ефективність формування екологічної культури у вітчизняних та зарубіжних вищих закладах освіти різного типу. Прогностичний метод був використаний з метою опрацювання можливих моделей і технологій формування екологічної культури студентської молоді.

Наукова новизна одержаних результатів визначається аналізом наукової парадигми як концептуально узгодженої, нормативної системи знань про природу, людину і культуру в контексті їх взаємозахисної й підтримуючої взаємодії в ході історичного поступу людства як цивілізації.

На захист виносяться положення, які також мають елементи наукової новизни:

вперше:

- визначено, що екологічна парадигма є системою унормованого знання та практичного досвіду, що глобалізує сучасні відносини між особистістю, суспільством та оточуючим природо-географічним, соціальним і культурним середовищем, спрямованим на захист цього середовища і людини від побічних впливів виробничої діяльності;

- обґрунтовано, що екологічна парадигма є основною охоронною ідеологією життєдіяльності для всіх людей, незалежно від їх етнічного походження чи майнового стану, класових чи національних, релігійних чи соціокультурних відмінностей; порушення екологічної парадигми створює загрозу для всіх людей, незалежно від їхніх особливих характеристик. Усвідомлення останнього якраз і єднає людей; нерозуміння останнього – розводить їх ціннісні орієнтації якщо й не до прямого конфлікту, то у всякому разі до ідеологічного протистояння;

дістало подальшого розвитку:

- зміст ретроспективного аналізу формування екологічної парадигми, що започаткований працями американського вченого Д.Марша (XIX ст.), розгорталось завдяки дослідженням французьких географів П.Відаль де Бланш, Ж.Брюна та Е.Мертоні і в більш-менш узагальненому (завершеному) вигляді представлено дослідженнями В.Вернадського про геологічні наслідки соціальної діяльності людини на біосферу і ноосферу;

- ідея взаємозв'язку людської діяльності як саморозгортання сутності людини і екології як зовнішніх умов саморозгортання підстави, що має ціннісно-нормативний вимір;

- уявлення про властивості системи нормативного знання, спрямованого на захист природи, соціуму, людини і культури, екологічна парадигма виконує інтегративну, системоутворюючу функцію, функцію стосовно формування світоглядно-моральних цінностей молоді та студентів. Вона об'єднує цінності навіть в ситуації, коли в іншому вимірі (скажімо, етнічному, майновому, конфесійному тощо) вони відверто суперечать одне одному;

- зміст та форми екологічного виховання полягає у формуванні моральної відповідальності за стан оточуючого середовища, усвідомлення постійної турботи про неї у всіх видах індивідуальної та суспільної життєдіяльності;

- уявлення про екологічне виховання, як потужний чинник і джерело становлення системи світоглядно-моральних цінностей студентської молоді, що базується на засвоєнні понять, на формуванні вмінь і відношень, необхідних для усвідомлення й оцінки рівня доброякісності у ставленні людини до природи, суспільства, інших людей, до культури. Першою й головною ланкою екологічного виховання є екологічна освіта. Саме вона формує систематизовані екологічні знання та компетентність особистості. Формальне відношення до

екологічних вимог породжує низку суперечностей, що „розмивають” екологічну парадигму, спотворюють духовний вигляд особистості. Другим напрямом екологічного виховання є екологічна практика. Тут вже формуються не тільки знання, але й вміння здійснювати екологозабезпечуючу діяльність. Формується здатність приймати екологічно відповідальне рішення. Третій напрям екологічного виховання реалізується через залучення молоді та студентів до естетичного сприйняття навколишнього світу (природного й соціокультурного). В його ході формується гуманістичне ставлення до середовища, нетерпимість до бридкого, вміння убезпечувати себе й інших від потворного, втілювати в життя естетичні норми.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані в подальшій розробці соціально-філософських проблем, що стосуються екологічного світогляду та культури, особистісного буття, творчої активності, самопізнання студентської молоді; можуть слугувати у якості підґрунтя для оцінки тенденцій, динаміки ціннісних змін, що домінують нині у студентському середовищі; можуть бути застосовані при викладанні відповідних тем у курсах соціальної філософії, етики та естетики, світової культури, культурології, спецкурсах. Результати дослідження будуть корисні при створенні програм, методик, підручників, посібників з екології та культури. Матеріали дисертації можуть бути використані і в організації соціальної і культурно-виховної роботи в студентському середовищі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дослідження обговорювалися на спільному засіданні відділу змісту, філософії та прогнозування вищої освіти Інституту вищої освіти Академії педагогічних наук України та кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, на ряді науково-теоретичних та практичних конференцій, а саме: Всеукраїнській науково-теоретичній конференції “Сучасний стан і тенденції розвитку вищої освіти в Україні: філософські аспекти” (м. Івано-Франківськ, 2006); Міжнародній науково-практичній конференції „Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології” (м. Рівне, 2007); Міжнародному науково-практичному семінарі „Інноваційна освіта для XXI століття” (м. Київ, 2007); Міжнародній науково-практичній конференції „Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології” (м. Умань, 2008); круглому столі “Мультикультуралізм в освіті: проблеми, ризики, перспективи” (м. Київ, 2008).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладені у 3-х фахових виданнях ВАК України з філософських наук.

Структура дисертації. Відповідно до мети та завдань дослідження робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел (149 позицій). Загальний обсяг дисертації - 172 сторінки, із основна частина дисертації - 159 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У “Вступі” обґрунтовується актуальність дослідження, аналізується рівень та напрями наукової розробки тематики, окреслено мету, об’єкт та предмет дослідження, розкрито методологію та наукову новизну, практичне значення дисертації, викладені дані про апробацію дослідження.

У першому розділі - „**Теоретико-методологічні засади дослідження екологічної парадигми в контексті виховання особистості**” йдеться про екологічну парадигму, яка виходить за межі наукового пізнання, займаючи чільне місце в системі світоглядних пріоритетів сучасної особистості.

Екологія, народившись як суто біологічна наука про взаємовідносини “організм-середовище”, з посиленням антропогенного і техногенного тиску досить стрімко трансформувалась у наукову парадигму. Адже нині немає явищ, процесів, територій, які б не перебували під могутнім її впливом. Інтереси сучасної екології вийшли далеко за біологічні межі. Об’єкт її дослідження еволюціонував від аналізу взаємовідносин “організм-середовище” до взаємовідносин “Людина-природа”. Вийшовши з лона біології, екологія перетворилась на розгалужену галузь знань, яка охоплює широкий спектр проблем: від фізіологоморфологічної і топографічної характеристик видів до особливостей взаємодії людини з природним середовищем.

Якщо у засновника екології німецького природослідника Е.Геккеля об’єктом досліджень були переважно морські мікроорганізми, то нині при слові “екологія” в нашій уяві постають труби з отруєним димом, брудні стоки та ін. Екологічними почали називати головним чином проблеми забруднення навколишнього середовища, утилізації відходів, безпечних технологій, демографії, проблеми харчування й охорони здоров’я, моралі і міжнародних відносин. У цілому ж таке зміщення акцентів цілком закономірне: екологія як наука перетворилась на теоретичний фундамент широкої галузі виробничої та політико-культурної діяльності.

Парадигмальність екологічного підходу підтверджує також та обставина, що коло наук, залучених до екологічної проблематики, надзвичайно розширилося. Нині поруч з біологією стоять економічна і географічна науки, медичні й соціологічні дослідження, фізика атмосфери й математика, навіть юриспруденція й філософія, етика й естетика, психологія й педагогіка. Екологія, що тривалий час була предметом вивчення природничих наук, у наші дні стає предметом вивчення технічних і гуманітарних наук. На думку українського дослідника В.Скляра, екологія є природною і гуманітарною наукою. Як природна наука вона не може виключити людину, а як гуманітарна не може бути відокремлена від природи.

Через свою соціальну значимість та націленість на пошук ефективних засобів розв’язання однієї з найбільш актуальних проблем сучасності, що набула глобального характеру, сьогодні екологічна парадигма розкриває

характер, зміст соціальних, економічних, культурних та інших суспільних умов, в певній мірі дає уявлення про якість життя як збірне поняття, що включає в себе міру задоволення й реалізації первинних потреб й основних соціальних гарантій й прав особистості, а також образ життя населення в цілому й певних його груп. Екологічна парадигма, нарешті, характеризує й духовні потреби людей, відбиваючи тим самим характер і зміст духовних цінностей, що панують у суспільстві. На цій підставі іноді говорять про переростання екологічної парадигми в різновид сучасної ідеології та сучасного світогляду - екологізм.

Перетворення екології на наукову парадигму й суспільну ідеологію зумовлено зростанням потенціалу трагічних упущень, до яких прийшла цивілізація на порозі III тисячоліття, технологічною драмою необмеженого індустріального розвитку, вичерпанням природних ресурсів та традиційних можливостей людського існування, загрозою термоядерного знищення й, головне, екологічною кризою усієї системи співвідношення людини з зовнішнім світом.

Розділ другий - **„Культуротворча і виховна природа та сутність екологічної парадигми”** присвячений необхідності дослідження ціннісно-нормативного характеру екологічної парадигми, яка зумовлена тією обставиною, що традиційно при вивченні екологічних проблем цей аспект залишався поза увагою дослідників. Проте екологія вивчає не лише природні умови, в яких живе людина, але й те суспільне середовище, яке вона створює й яке впливає на стан її психіки й морального здоров'я. Адже екологічна криза є не лише наслідком індустріального зростання й розвитку технологічної системи виробництва, але й результатом соціально-економічних відносин, в яких здійснюється процес виробництва й освоєння природних багатств, й віддзеркаленням культури людей, їх ставлення до навколишнього середовища.

Звернення до ціннісно-нормативного характеру екологічної парадигми дозволяє зробити висновок, що екологічна криза лише відтворює глибину кризи внутрішньої, духовної. Це означає, що передусім людина має зцілитись сама, а потім зцілювати природу. Вважати, що вирішення екологічної проблеми можливе без морального оздоровлення суспільства - велика помилка.

Саме тому сьогодні екологічна парадигма все більше набуває рис світоглядної і моральної цінності. Все більше стає очевидним той факт, що ні технологічними удосконаленнями, ні структурними перебудовами у вирішенні проблем сучасності не обійтись. Побудова цивілізації у XXI столітті, яка буде відповідати сучасним вимогам, повинна, в значній мірі, носити моральний характер. При цьому людська етика і мораль, котру І.Кант вважав божим провидінням і в існуванні якої він бачив незаперечний доказ буття самої вищої сили, відтепер регулює відносини не лише між людьми. Традиційний моральний постулат - “чини щодо інших людей, так, як ти хотів би, щоб діяли стосовно тебе”, трансформується, згідно з розширенням множини об'єктів

застосування цього принципу. Тепер і рослина, і тварина стає (чи може стати) не лише прагматичним ресурсом або предметом естетичної насолоди, а й морально-ціннісним утворенням, котре вправі розраховувати на людяність у ставленні до себе так само, як це мало б бути між людьми.

Пробудження й реалізації вищої духовної природи людини - необхідна передумова гармонійного розвитку всього світу. Лише духовно багата людина здатна побачити і оцінити буття інших істот, збагнути величний дизайн природи. Як писав С.Булгаков, духовні люди в собі знаходять увесь світ, адже в їх серці дзвенить увесь Всесвіт.

Перш ніж розглянути культуротворчу природу екологічної парадигми, слід зауважити, що культура як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством у процесі суспільно-історичної діяльності, що охоплює, з одного боку, технічні засоби виробництва, матеріальні цінності, а з другого - духовні надбання в галузі науки, мистецтва, літератури, моралі, освіти тощо, на перший погляд має відношення виключно до сфери суспільної діяльності. Більш того, саме на протиставленні природи досить тривалий час у філософії і культурології були побудовані визначення культури. Але сьогодні з огляду на сучасну екологічну ситуацію стає очевидним, що культура не є самодостатнім утворенням, яке, якщо і має відношення до природи, то тільки як засіб її “приборкування”.

Кожен вияв культури як неприродного феномена - результат взаємодії суспільства і природи. Поза цією взаємодією були б неможливими як людське суспільство, так і його культура. Ступінь оволодіння людиною світу є одним з чільних показників рівня розвитку суспільства, його культури. А якщо урахувати те, що культура формується в процесі розумової і виробничої діяльності, стає зрозумілим, що культура є продуктом взаємодії суспільства і природи і що вона в свою чергу визначає способи і форми взаємовідношень і взаємодій людства з оточуючим його природним середовищем. Це означає, що людина сприймає своє природне середовище і взаємодії з ним відповідно до рівня культури, в яку вона включена. Й культура виступає, як зазначає В.Крисаченко: “засобом осягнення навколишнього світу і внутрішнього світу людини, регулюючим началом у відносинах її з навколишнім середовищем – природним і соціальним. У контексті універсальних зв'язків та закономірностей, культура постає як суто людська форма самоорганізації та розвитку системи, засіб її адаптації до довкілля, креативний чинник утвердження та процвітання людства в біосфері”.

Культуротворча природа екологічної парадигми базується на все тій же екологізації моралі, утвердженні екологічного імперативу як головного етичного ідеалу людства, побудованого на базі екологічних цінностей і норм. Формуючись усередині людської культури, цей ідеал в свою чергу формує її ідентичність, концентруючи в собі уявлення соціально-культурного суб'єкта про ціннісні основи буття та способи їх втілення, задає загальний вектор

розвитку культури, визначає смисл людського існування й перспективу людського буття в індивідуальному переломленні, й, нарешті, визначає характер суспільної ідеології, специфіку філософського дискурсу й педагогічних концепцій.

У третьому розділі - **“Екологічна парадигма і формування світоглядно-моральних цінностей сучасних студентів”** визначаючи екологічну парадигму як систему нормативного знання, спрямованого на захист природи, соціуму, людини треба зазначити її фундаментальне значення у формуванні світоглядно-моральних цінностей, зокрема, студентів. Ціннісні орієнтації як джерело конкретних мотивів діяльності, що організують соціально важливу поведінку й розуміння самого себе мають внутрішню роздвоєність. Підкреслюється, що, з одного боку, ціннісні орієнтації є виявленням конкретного ставлення особи до фактів дійсності, а з іншого - системою загальних соціально сформованих настанов, що регулюють поведінку особистості упродовж певного терміну. Ціннісні орієнтації “виконують функції внутрішньої координації (Е.Соколов, В.Тугарінов), визначають загальну соціальну спрямованість людини, що реалізується в діяльності (В.Ольшанський, Л.Фоміна), регулюють процес формування самосвідомості особистості (І.Попова), характеризують оціночне ставлення до соціально значущого об’єкта (Т.Левченко).

Соціологічні дослідження засвідчують, що пересічний студент є відчуженим від продукту своєї праці, оскільки реферати, курсові, дипломні та магістерські роботи і конспекти він пише не для себе, а для викладача і заради оцінки. При цьому, природно, “хороший студент” відчужений мінімально, оскільки він працює з цікавістю, а “поганий” - максимально, оскільки працює з огидою. Одночасно для студентської молоді природно ставитися до себе як до унікальної істоти, але освітній процес побудований на уніфікації, стандартизації, підведенні одиничного під загальне, схему, модель, закон. А тому присутня принципова суперечність ціннісних орієнтацій студентства динаміці і закономірностям освітнього процесу, де ірраціональність і деструкція самовозвеличення поєднуються з загальним культурним рівнем розуміння соціальних цінностей.

Необхідно якісно змінити природу суспільства, необхідна нова цивілізація з іншим світоуявленням, для якої сукупність екологічних імперативів буде настільки ж органічно наявна, як і прагнення до збереження життя людини. Але для цього необхідно виховати таку цивілізацію. Для цього необхідне формування певної екологічної культури, в основу якої покладені принципи гуманності і мудрості. У такому разі екологічна культура сама стає принципом орієнтації цінностей суспільства і студентської молоді на захист природи, людини, суспільства, зокрема його духовної сфери. Саме для цього необхідно розробляти і застосовувати якісно нові підходи і програми

екологічної освіти. І починати слід із шкіл і продовжувати у вищих навчальних закладах.

В четвертому розділі - **“Основні напрями формування світоглядно-моральних цінностей студентів у процесі їх екологічного виховання”** зазначається, що екологічне виховання - могутній чинник і джерело становлення системи світоглядно-моральних цінностей студентської молоді. Воно передбачає формування у студентів правильних поглядів на проблеми охорони навколишнього середовища, людського відношення до природи, історичних пам'яток, необхідності їх збереження та примноження. Екологічне виховання молоді спирається на аналіз тенденцій і прогнозів розвитку народного господарства та його галузей. Воно ґрунтується на засвоєнні понять, формуванні вмінь і відношень, необхідних для усвідомлення й оцінки рівня добropорядності в ставленні людини до природи, суспільства, інших людей, до культури. Суть екологічного виховання - у формуванні моральної відповідальності за стан оточуючого середовища, усвідомлення постійної турботи про неї в усіх видах індивідуальної та суспільної діяльності.

Першою й головною ланкою екологічного виховання є екологічна освіта, яка має міждисциплінарний характер. Концепція екологічної освіти в Україні передбачає чітку структуру формування екологічного навчання, яке охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення. В ній виділено два основні напрями екологічної освіти - формальна і неформальна. Формальна екологічна освіта охоплює всі ланки наявної в Україні загальної системи освіти: дошкільну, шкільну, позашкільну, професійно-технічну, вищу та післядипломну. Другий напрям має просвітницький характер і спрямований на формування екологічної культури населення через засоби масової інформації, громадські екологічні об'єднання, партії тощо. Тому екологічна освіта і виховання всіх верств населення є одним із необхідних і найважливіших аспектів загальної освіти, покликаних сприяти ефективному вирішенню надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України.

У **„Висновках”** міститься низка важливих положень теоретичного і практичного характеру.

Визначальним у розв'язанні екологічних проблем сучасності є формування екологічної свідомості суспільства. Це завдання може бути реалізоване лише через освітньо-виховну систему на основі принципово нової, ніж теперішня, еколого-освітньої моделі, яка має бути позбавлена найбільш характерних для існуючих екологічних концепцій, програм і схем ціннісних крайнощів - антропоцентризму та натурцентризму - і базуватися на засадах комунікації і ціннісно-диференційованого світогляду.

Екологічна освіта та виховання, перш за все молоді, потребують реорганізації, суттєвого вдосконалення і оптимізації на основі глибокого філософського і етичного осмислення проблеми з урахуванням структури

екологічних знань, сучасного рівня розвитку екологічної науки, визначення соціальних функцій екології у суспільстві, традиції, звичаїв та історичного досвіду українського народу у цій сфері.

Аналіз існуючих навчальних програм, підручників, посібників та різних нормативних документів з цієї проблеми свідчить про нагальну необхідність розроблення і найшвидшого впровадження у вітчизняну систему освіти екологічної етики як невід'ємної складової екологічної освіти, яка має:

- розглядатися як невід'ємна складова гуманітарної освіти;
- охоплювати всі групи населення та всі рівні освіти;
- максимально враховувати функції екології у суспільному житті;
- бути цілісною не лише в загальному, а й в методологічному відношенні;
- значною мірою базуватися на національних традиціях, звичаях та історичному досвіді українського народу;
- бути добре опрацьованою з філософських та етичних позицій.

Завдання філософсько-світоглядного обґрунтування сучасної екологічної освіти виконує передусім екологічна етика. У такій якості екологічна етика має три основні складові, кожна з яких зумовлює і визначає дві інших - еколого-етичне знання, еколог-етичну культуру та еколог-етичну освіту: перше корелюється зі сферою науки та навчання, друга зі сферою виховання та структурою суспільних цінностей, третя - з інститутами освіти та екологічним світоглядом. У своїй єдності еколого-етичні знання, еколого-етична культура та еколого-етична освіта являють філософсько-етичні засади екологічної освіти. Інші філософські аспекти обґрунтування екологічної освіти набувають значущості лише з урахуванням філософської позиції екологічної етики.

Екологічна етика здобуває статус науки завдяки своїй особливій ціннісно-світоглядній визначеності, яку вона отримує як галузь філософського знання. Водночас, екологічна етика як селективно інтегрує екологічні та етичні знання, здійснюючи їх переосмислення згідно власних критеріїв і принципів, так і розвиває власну знаннєву базу. Набуття основ знаннєвого корпусу екологічної етики є необхідною умовою екологічної освіти.

У якості моральної основи екологічної етики екологічна культура є не стільки сегментом, скільки наскрізним виміром сучасної культури, а з іншого боку можна виявити її специфіку, яка простежується у трьох ракурсах, коли екологічна культура постає: як специфічна діяльність, яка має екологічно-моральний характер, як самодостатня символічна система, яка цілісно охоплює традиційні екологічно дружні звичаї та уявлення, а також як специфічна ціннісна структура, яка базується на екологічній відповідальності особистості та людських спільнот. Формування екологічно відповідального ставлення до світу як цілого та до всіх його релевантних щодо людини складових є ціннісною умовою успішності екологічної освіти.

Виникаючи на стику екології та етики, екологічна етика має власні світоглядні засади, які сформувалися значно раніше, ніж етика та екологія

здобули статус самостійних дисциплін. Так, екологічно надзвичайно важливі традиційні вірування навряд чи можна однозначно верифікувати з позицій екології як науки. З іншого боку, екологічні цінності не можуть бути формально перенесені та пояснені за допомогою категоріального апарату та принципів класичної етики. Еколого-етичне ставлення до природи не можна розглядати і формувати за аналогією ставлення до іншої людини, а ставлення до прийдешніх поколінь – за аналогією ставлення до сучасників та попередників. Формування розвиненого, внутрішньо етично диференційованого екологічного світогляду є основним завданням екологічної освіти.

Конвергенція і чітке взаємне упорядкування природних і людських цінностей на засадах філософії комунікації утворює аксіологічне ядро екологічної етики. Екологічна етика формулює ціннісні передумови такого способу людської життєдіяльності, який не веде до екологічної катастрофи, забезпечує коеволюцію людини і природи. Екологічна етика є етикою стійкого розвитку тією мірою, якою вона спирається на синтез антропоцентричної і біоцентричної систем моралі.

Відповідно до цього на концептуальному, програмному і методичному рівнях має бути з'ясоване співвідношення природничого та гуманітарного в екологічній освіті та вихованні. На шкільному рівні екологічна освіта та виховання мають бути підпорядковані основній меті – формуванню світоглядних цінностей молоді, а предмет екології віднесений до загальноосвітніх базових дисциплін гуманітарного циклу. Зовсім іншою і за змістом, і за структурою має бути еколого-освітня модель для вищої школи, яка, з одного боку, на вищому рівні покликана продовжувати гуманітарну лінію, намічену у середній школі, а з іншого, поглиблено з'ясовувати соціальні функції екології відповідно до профілю майбутнього спеціаліста, передусім за рахунок посилення етичної складової екологічної освіти.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені у таких публікаціях автора:

1. Ярчук Г. Культуротворча природа екологічної парадигми / Г.Ярчук // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. – 2007. – Випуск 16 (29). – С.281-286.
2. Ярчук Г. Наукова парадигма: логіко-гносеологічний сенс / Г.Ярчук // Гілея. Гілея (науковий вісник): збірник наукових праць. –2007. - Випуск 10. – С.309-316.
3. Ярчук Г. Екологічне виховання: сутність та основні напрями / Г.Ярчук // Вища освіта України. – 2008. - № 2. – С.91-97.

АНОТАЦІЇ

Ярчук Г.В. Екологічна парадигма у формуванні світоглядно-моральних цінностей студентів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2009.

Дисертація присвячена дослідженню екологічної парадигми, в ході якого здійснено аналіз сучасного стану та особливостей формування екологічної культури студентської молоді в Україні в період становлення ринкових відносин. В дисертації виявлено, що найбільш продуктивними й евристичними є підходи, що базуються на діяльнісній платформі наукового пізнання. Саме вони дозволяють виокремити поняття екологічної культури, з одного боку, як сукупність природо-, соціо- і культурозберігаючих дій та технологій, що забезпечують стійку рівновагу в системі “людина-довкілля”, реалізацію людського підходу до здійснення всіх видів людської діяльності; з іншого – усвідомити її як теоретичну галузь знань про місце людини в біосфері як істоти, засобами діяльності якої урівноважується життєдіяльність біосфери. Автором доведено, що у ціннісному значенні “екологічна культура” займає провідне місце в структурі соціокультурних орієнтацій сучасної студентської молоді, яка прагне підпорядкувати її формуванню всі наявні та перспективні можливості навчально-виховного процесу та позанавчальних технологій.

Ключові слова: екологічна культура, системна трансформація, екологозабезпечуючі технології, студентське середовище.

Ярчук Г.В. Экологическая парадигма в формировании мировоззренческих ценностей студентов. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.10 – философия образования. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2009.

Диссертация посвящена исследованию экологической парадигмы, в ходе которого осуществлен анализ современного состояния и особенностей формирования экологической культуры студенческой молодежи в Украине в период становления рыночных отношений.

В диссертации выявлено, что наиболее продуктивными и эвристическими являются подходы, которые основываются на деятельной платформе научного познания. Именно эти подходы выделяют понятие экологической культуры, с одной стороны, как совокупность природо-, социо- и культуросохраняющих действий и технологий, обеспечивающих стойкое равновесие в системе “человек – окружающая среда”, реализацию человеческого подхода к осуществлению всех видов человеческой деятельности; с другой – осознать ее

как теоретическую область знаний о месте человека в биосфере как существа, средствами деятельности которого уравнивается жизнедеятельность биосферы. Автором доказано, что в ценностном значении “экологическая культура” занимает ведущее место в структуре социокультурных ориентаций современной студенческой молодежи, которая стремится подчинить ее формированию все имеющиеся и перспективные возможности учебно-воспитательного процесса и внеучебных технологий.

Автором на основе анализа формирования экологической культуры студентов выявлены множество разногласий, решение которых разрешит интенсифицировать этот процесс, вывести его на более высокий уровень организации. К таким разногласиям принадлежат, в частности: 1) низкий уровень наличия экологической проблематики в структуре учебных курсов и спецкурсов; 2) низкая заинтересованность педагога в актуализации экологического аспекта учебного процесса; 3) хаотическая связь учебного процесса с практическим воплощением экологообеспечивающих технологий; 4) общая неустроенность (неопределенность) места (объема, значения) предмета экологии в структуре учебного плана высшего учебного заведения; 5) низкая обеспеченность студентов учебной и научно-теоретической литературой.

В работе предложен авторский подход к решению разногласий относительно формирования экологической культуры студентов. Это более полная содержательная насыщенность учебных курсов экологической проблематикой; введение в учебный процесс особого учебного курса по экологии и его стратификации относительно будущей профессии молодого специалиста; экологическая подготовка и перманентная переподготовка преподавателей; привлечение к формированию экологической культуры внеучебных технологий и средств, в частности, в каникулярный период, во время подработок студентов у внеучебное время.

В качестве моральной основы экологической этики экологическая культура является не столько сегментом, сколько сквозным измерением современной культуры, а с другой стороны, можно обнаружить ее специфику, которая прослеживается в трех ракурсах, когда экологическая культура появляется: как специфическая деятельность, которая имеет экологически моральный характер, как самодостаточная символическая система, которая целостно охватывает традиционные обычаи и представления, а также как специфическая ценностная структура, которая базируется на экологической ответственности личности и человеческих сообществ.

Ключевые слова: экологическая культура, системная трансформация, экологообеспечивающие технологии, студенческая среда.

Yarchuk G.V. Ecological Paradigm in Formation of Moral and Ethical Values of Students. – Manuscript.

Thesis on obtaining a candidate degree in Philosophy, specialty – 09.00.10 – Philosophy of Education. National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov, Kyiv, 2009.

Thesis presents an analysis of the contemporary state and peculiarities of formation of a student-youth's ecological culture at the time of market relation development in Ukraine. It is shown that the most productive and heuristic are approaches grounded on activity platform of scientific cognition. They, in particular, allow distinguishing the notion of "ecological culture" as an aggregate of naturally-, socio-, and culturally- keeping actions and technologies, which provide a firm balance in the "man-environment" system, realization of the human-being approach to the conduction of various human-being activities from one side, and from the other – allow comprehending its theoretical sphere of knowledge about the place of the human-being in biosphere as a creature, an activity of which creates the balance in a biosphere vitality. The author proved that in the value meaning "ecological culture" takes the leading role in the structure of socio-cultural orientations of the modern student-youth wishing to subordinate to their formation all the existing and perspective possibilities of the educational process and extracurricular technologies.

Key words: ecological culture, systemic transformation, ecologically-keeping technologies, student environment.